

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕПАРТАМЕНТ ОСВІТИ І НАУКИ
ВИКОНАВЧОГО ОРГАНУ КИЇВСЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ
(КИЇВСЬКОЇ МІСЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ)
КИЇВСЬКЕ ТЕРИТОРІАЛЬНЕ ВІДДІЛЕННЯ МАЛОЇ АКАДЕМІЇ НАУК
УКРАЇНИ
КОМУНАЛЬНИЙ ПОЗАШКІЛЬНИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«КИЇВСЬКА МАЛА АКАДЕМІЯ НАУК УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ»

Відділення історії

Секція: історія України

РЕПРЕСИВНА ПОЛІТИКА РОСІЙСЬКОЇ ОКУПАЦІЙНОЇ ВЛАДИ
ЩОДО КРИМСЬКИХ ТАТАР (2014–2020 рр.)

Роботу виконала:

Фараносова Марія Володимирівна,
учениця 11 класу школи I-III ступенів № 245
Оболонського району м. Києва,
дійсний член МАН

Науковий керівник:

Латиш Юрій Володимирович,
доцент кафедри історії світового українства
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка,
кандидат історичних наук

Педагогічний керівник:

Малка Алла Вікторівна,
учитель історії школи I-III ступенів № 245
Оболонського району м. Києва,
кандидат історичних наук

Репресивна політика російської окупаційної влади щодо кримських татар
(2014-2020 рр.)

Фараносова Марія Володимирівна, Київське територіальне відділення Малої академії наук України, Комунальний позашкільний навчальний заклад «Київська Мала академія наук учнівської молоді», школа I-III ступенів № 245 Оболонського району м. Києва, 11 клас, місто Київ; науковий керівник: Латиш Юрій Володимирович, доцент кафедри історії світового українства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, кандидат історичних наук; педагогічний керівник: Малка Алла Вікторівна, учитель історії школи I-III ступенів № 245 Оболонського району м. Києва, кандидат історичних наук.

Актуальність дослідження зумовлена як недостатньою обізнаністю суспільства з умовами життя в окупованому Криму, зокрема й репресіями проти громадян України, так і суспільним резонансом довкола захоплення українського півострова та дискусій довкола пошуку шляхів його деокупації.

Мета дослідження полягає у висвітленні репресивної політики російської окупаційної влади Криму щодо кримських татар. Її реалізація зосереджувалась на вирішенні конкретних завдань: проаналізувати ставлення кримських татар до незаконного референдуму та захоплення Криму Росією; дослідити причини та форми репресивної політики російської окупаційної влади щодо кримських татар; висвітлити реакцію міжнародного співтовариства на репресії проти кримських татар; надати рекомендації щодо державної політики України у галузі захисту постраждалих від переслідувань окупаційної влади.

У результаті проведеного дослідження було отримано такі основні висновки:

– Кримські татари у своїй переважній більшості засудили окупацію Криму Російською Федерацією, проігнорували «референдум» 16 березня 2014 р.

– Кримські татари зазнають регулярних утисків з боку окупаційної влади (викрадення й переслідування активістів, ліквідація опозиційних ЗМІ, обмеження свободи мирних зборів, порушення права на свободу об'єднань громадян, ув'язнення та депортація лідерів кримськотатарських організацій).

– Світове співтовариство однозначно засудило окупацію Криму Росією та незаконний референдум. Однак реакція на переслідування кримських татар залишається дещо млявою.

– На нашу думку, органам державної влади доцільно активізувати зусилля світового співтовариства щодо тиску на Росію за допомогою санкційного механізму, використовуючи зокрема ініційовану Україною «Кримську платформу».

Ключові слова: Крим, окупація, анексія, корінний народ, Курултай, Меджліс кримськотатарського народу, псевдореферендум (незаконний референдум), репресивна політика.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. СТАВЛЕННЯ КРИМСЬКИХ ТАТАР ДО ОКУПАЦІЇ ТА НЕЗАКОННОГО РЕФЕРЕНДУМУ 16 БЕРЕЗНЯ 2014 РОКУ	7
РОЗДІЛ 2. ПЕРЕСЛІДУВАННЯ ОКУПАЦІЙНОЮ ВЛАДОЮ КРИМСЬКОТАТАРСЬКИХ АКТИВІСТІВ.....	14
РОЗДІЛ 3. ПОЗИЦІЯ СВІТОВОГО СПІВТОВАРИСТВА ЩОДО РЕПРЕСІЙ ПРОТИ КРИМСЬКИХ ТАТАР... ..	20
ВИСНОВКИ.....	25
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	27
ДОДАТКИ.....	35

ВСТУП

Російська агресія проти України, яка розпочалася після перемоги Революції Гідності у 2014 р., призвела до окупації Криму та Севастополя, внаслідок чого мільйони громадян України опинилися під владою Росії. Російська влада розпочала переслідування усіх, хто наважувався протестувати проти захоплення півострова, незаконного референдуму про «возз'єднання» з Росією, порушення прав людини і громадянина, відмовлявся від російського громадянства. Особливо потужного тиску зазнає корінний народ Криму – кримські татари.

Вивчення історії сучасності, трагічних сторінок окупації українського Криму дозволяє краще зрозуміти всю складність геополітичних, соціально-економічних та історичних умов, в яких опинилася сучасна українська держава на шляху до відновлення своєї територіальної цілісності. Актуальність дослідження зумовлена як недостатньою обізнаністю суспільства з умовами життя в окупованому Криму, зокрема й репресіями проти громадян України, так і суспільним резонансом довкола захоплення українського півострова, внутрішньоукраїнських і міжнародних дискусій довкола пошуку шляхів його деокупації.

Об'єктом дослідження є політика російської окупаційної влади на території Криму та реакція на неї світового співтовариства.

Предметом дослідження виступають репресії окупантів проти представників корінного народу півострова – кримських татар.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з 26 лютого 2014 р., коли під стінами Верховної Ради Автономної Республіки Крим (далі – АРК) відбувся масовий проукраїнський мітинг, організований Меджлісом кримськотатарського народу, до вересня 2020 р. (вирок у справі «другої бахчисарайської групи» «Хізб ут-Тахрір»).

Територіальні межі дослідження охоплюють тимчасово окуповану територію Автономної Республіки Крим.

Мета дослідження полягає у висвітленні репресивної політики російської окупаційної влади Криму щодо кримських татар.

Її реалізація зосереджувалась на вирішенні конкретних завдань:

– проаналізувати ставлення представників кримськотатарського руху до Революції Гідності та виступи на захист територіальної цілісності України проти сепаратистських проросійських сил;

– висвітлити позицію основних кримськотатарських політичних та громадських об'єднань щодо незаконного референдуму та захоплення Криму Росією, а також щодо прийняття громадянства Російської Федерації;

– розглянути основні факти переслідування кримськотатарських активістів;

– дослідити причини репресій проти Меджлісу кримськотатарського народу;

– з'ясувати реакцію у світі на репресивну політику російської влади проти кримських татар;

– надати рекомендації щодо державної політики України у галузі захисту постраждалих від переслідувань окупаційної влади.

Історіографія проблеми перебуває у стадії формування. Спеціальні дослідження, у яких би висвітлювалася репресивна політика окупаційної влади проти кримських татар, поки що відсутні. Перебіг окупації Криму, в тому числі у розрізі доль кримськотатарського народу, детально висвітлив політолог Т. Березовець [2]. Втрати України від захоплення півострова та можливі сценарії повернення стали предметом дослідження науковців на чолі з В. Горбуліним [9]. Знищення свободи слова окупантами було проаналізовано Ю. Лукановим [51].

Історію кримськотатарського національного руху на півострові, його течії досліджували Г. Бекірова [1] й В. Нападиста [35; 36]. Аналізу політичних дискусій всередині кримськотатарського руху, зокрема конфлікту між традиційною ідеологією прав корінного народу та кримськотатарським варіантом євразійства, присвячено статтю Е. Вілсона [66]. Н. Беліцер розглянула, як впливові гравці, включаючи уряд України, Кремль, кримські політичні сили та міжнародні актори, ставляться до правового статусу кримських татар, реалізації їх права на самовизначення як корінного народу [58].

Проблеми правового статусу окупованих територій та прав корінного народу порушувались у дослідженнях Г. Димової та А. Умланда [60], реакцію світової спільноти на захоплення Криму проаналізувала А. Клечковська [62], а позицію Німеччини М. Рабинович [65].

Джерельну базу дослідження становлять різноманітні за формою, змістом (офіційні та особисті), рівнем репрезентативності, характером і походженням джерела. Основу джерельної бази склали електронні джерела: офіційні матеріали органів влади, заяви та інтерв'ю політиків і громадських діячів, представників кримськотатарського руху, міжнародних установ та організацій, свідчення очевидців, аналітичні та інформаційні публікації в ЗМІ. Особливо ретельно було опрацьовано матеріали кримськотатарського телеканалу АТР та сайту atr.ua, сайту Меджлісу кримськотатарського народу qtmm.org, Кримськотатарського ресурсного центру ctrcenter.org, інформаційних ресурсів «Крим. Реалії», «КримSOS», правозахисних організацій «Amnesty International», «Atlantic Council» та інших [17– 19; 63]. Також використовувалися опубліковані документи [15] та спогади очевидцівокупації Криму [14; 56]. Значний потенціал для розкриття цієї теми могли б надати матеріали усної історії, але з огляду на карантинні обмеження мені не вдалося зустрітися з очевидцями окупації Криму. Попри це, залучений джерельний масив надає можливість реалізувати поставлені дослідницькі завдання.

Методологічну основу дослідження складають принципи об'єктивності, історизму, антропоцентризму.

Відповідно до поставленої мети і завдань дослідження використовувались загальнонаукові (аналізу та синтезу, дедукції та індукції, аналогії) та історичні (історико-порівняльний, історико-системний, історико-типологічний, історико-генетичний) методи дослідження.

Наукова новизна полягає в тому, що у рамках дослідження вперше проведено комплексний аналіз репресивної політики окупаційної влади щодо кримськотатарського народу.

РОЗДІЛ 1

СТАВЛЕННЯ КРИМСЬКИХ ТАТАР ДО ОКУПАЦІЇ ТА НЕЗАКОННОГО РЕФЕРЕНДУМУ 16 БЕРЕЗНЯ 2014 РОКУ

Політичне протистояння в Криму розпочалося під час Революції Гідності і поступово набуло рис протиборства сепаратистів та прибічників територіальної цілісності України. Після перемоги Революції Гідності і втечі В. Януковича до влади прийшла демократична опозиція. Політичною нестабільністю скористалася Російська Федерація, яка розпочала збройну агресію проти України.

25 лютого 2014 року проросійські сили та «козацькі» організації провели мітинг у Сімферополі біля будівлі Верховної Ради АРК. Серед мітингарів лунали проросійські гасла, ставилося питання про референдум про відокремлення від України. До учасників вийшов голова Верховної Ради АРК Володимир Константинов, який пообіцяв провести позачергову сесію 26 лютого [22].

Убачаючи загрозу для територіальної цілісності України у разі проведення позачергової сесії, Меджліс кримськотатарського народу наступного дня організував проукраїнський мітинг [5]. Його численність (за різними даними, від 5 до 12 тис.) зруйнувала міф про те, що всі кримчани начебто прагнуть «возз'єднання» з Росією [5] (див. додаток Г, рис. 1–3). Проросійським активістам у той день вдалося зібрати значно менше своїх прихильників (3–4 тис.) [31]. Унаслідок сутичок двоє людей загинуло, а близько 30 осіб отримали поранення.

За словами голови Меджлісу Р. Чубарова, мітинг кримських татар унеможливив сценарій, за яким керівництво Верховної Ради АРК на надзвичайній сесії планувало звернутися до Росії з проханням про приєднання півострова. Після того, як сесія не відбулася через відсутність кворуму керівники Меджлісу закликали людей розійтися, а Р. Чубаров заявив, що «Крим перемиг» [12]. «Ми розійшлися, – згадує Р. Чубаров, – будучи впевненими, що врятували себе і Україну» [13].

У 2016 році 26 лютого було оголошено Днем кримського спротиву російській окупації [48], але в наступні роки не відзначалося.

Однак мітинг кримських татар не зупинив сценарій російського вторгнення. У ніч на 27 лютого 2014 р. військовослужбовці Російської Федерації без розпізнавальних знаків захопили Верховну Раду АРК. 27 лютого 2014 р. під дулами автоматів «зелених чоловічків» відбулося засідання кримського парламенту та сфальшоване голосування: начебто з 64 присутніх 61 депутат висловився за проведення «референдуму» про приєднання до Росії. За свідченнями одного з лідерів Меджлісу А. Чийгоза, на засіданні були присутні лише 47 депутатів зі 100, деяких звозили примусово [12]. Не дочекавшись реакції українських силових відомств, Р. Чубаров зробив заяву, що Меджліс чекає на дії державних органів та спеціальних сил. За свідченнями лідерів кримськотатарського народу влада у Києві, а також західні дипломати просили не провокувати насильство, побоюючись повномасштабного військового вторгнення Росії [13].

Частина населення Севастополя і Криму підтримувала вторгнення Росії. Вони організовували мітинги, блокували українські військові частини, утворили т. зв. «самооборону Криму». Їм протистояли проукраїнські громадяни, які виходили з гаслом: «Крим – це Україна». Особливою активністю відзначалися кримські татари – корінний народ Криму, який ще у 1940-х рр. на власній долі відчув, що таке імперська колонізаторська політика Москви: цей народ був депортований сталінським режимом і повернувся на Батьківщину лише із розвалом СРСР.

Кримські татари становлять близько 12% населення півострова [67]. До початку 2014 року національний рух кримських татар не був монолітним явищем [35, с. 193]. Попри певну політичну роз'єднаність, значна частина кримських татар гуртувалася довкола Меджлісу кримськотатарського народу на чолі з Р. Чубаровим (попередній лідер – М. Джемілев). Система національного самоврядування Курултай – Меджліс, що виникла на початку 1990-х рр., фактично являла собою представницькі органи кримськотатарського народу. І хоча де-юре Меджліс ніколи не був зареєстрований, але саме цій структурі Київ часто делегував повноваження в питаннях, що стосувалися життя кримських татар.

Меджліс виходив з настанови, що кримські татари та їх національний рух не повинні вчиняти чи підтримувати будь-які дії на шкоду суверенітету України, її територіальній цілісності. М. Джемілев категорично виключав можливість союзу з політичними силами, які виступають за включення України у сферу впливів іншої держави, зазіхають на її незалежність, підтримують встановлення тоталітарного режиму [8, с. 31–32]. Меджліс також відкидав ідеологію «татаризму» про єдність кримських, казанських татар і башкирів, яка використовується для просування російської версії євразійства, і вважає кримських татар європейським народом [66, р. 27–28]. Тому політично Меджліс орієнтувався на демократичні сили в Україні, європейський вектор розвитку та мав значну підтримку турецького політикуму. Напередодні російської окупації вплив Меджлісу був дещо послаблений, але не зруйнований В. Януковичем [2, с. 65–66].

Від початку російської агресії Меджліс кримськотатарського народу зайняв проукраїнську позицію і став чи не єдиною політичною силою на півострові, яка закликала кримчан протестувати проти сепаратизму та окупації. У лютому – березні 2014 року саме Меджліс був осередком опору та бойкоту псевдореферендуму мирними засобами. Тому російська влада приділяла особливу увагу кримським татарам, намагаючись залучити їх на свій бік, або хоча б досягти політичного нейтралітету Меджлісу. У ролі представників Кремля на переговорах виступали чинний і колишній президенти Татарстану Р. Мінніханов та М. Шаймієв, голова Ради муфтіїв Росії Р. Гайнутдін (див. додаток Г, рис.7, 8). За посередництва М. Шаймієва лідер кримськотатарського народу, народний депутат України М. Джемілев мав у Москві телефонну розмову (за словами М. Шаймієва, «тривалу і конструктивну») з президентом Росії В. Путіним [30]. Останній запропонував кримським татарам не втягуватись у конфлікт, натомість обіцяв гарантувати безпеку та вирішити побутові проблеми. За словами М. Джемілева, В. Путін також звертав увагу на високий рівень життя Татарстану, вочевидь, натякаючи, що таке ж щасливе майбутнє очікує і на кримських татар після входження до складу Росії [34]. М. Шаймієв висловлювався за закріплення особливого статусу для кримських татар

у «конституції» російського Криму. Проте М. Джемільєв виявився непохитним, відмовившись від співпраці [11].

Іншу частину кримськотатарської спільноти склали учасники та прихильники Національного руху кримських татар, об'єднані в різні громадські рухи та організації, що діяли самостійно, без орієнтації на Меджліс. Ідеологічним центром цієї групи організацій, що об'єдналися у 2013 році в Кримськотатарський народний фронт (КТНФ), стала «Міллі Фірка». У 2014 році вона була єдиною кримськотатарською організацією, яка відкрито і публічно закликала взяти активну участь у псевдореферендумі і голосувати за «возз'єднання» Криму з Росією. Нова програма оголосила партію «активним прибічником євразійської інтеграції кримськотатарського народу». Безпосередньо в день референдуму активну участь у голосуванні взяла організація «Себат», що об'єднувала учасників кримських земельних акцій. Ще одна частина кримських татар зайняла вичікувальну позицію.

11 березня 2014 р. Верховна Рада АРК і міськрада Севастополя ухвалили «Декларацію незалежності», після чого 16 березня під контролем військовослужбовців РФ пройшов псевдореферендум про статус Криму, за офіційними підсумками якого 96,77% кримчан проголосували «за возз'єднання Криму з Росією» [49]. Після цього, як стверджує російський офіціоз, Крим та Севастополь виявили бажання увійти до складу Російської Федерації. Українська позиція зводиться до невизнання окупації українських територій. Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» стверджує, що сухопутна територія Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, внутрішні води України цих територій визначаються тимчасово окупованою територією [10, ст. 3].

За даними окремих кримськотатарських і російських громадських організацій та правозахисників, у псевдореферендумі взяли участь не більше, ніж половина виборців, а «за Росію» висловилося близько третини всього електорату [59]. Ці дані не суперечать висновкам соціологів. Опитування, проведене у середині лютого 2014 року Київським міжнародним інститутом соціології засвідчило, що ідея входження

Криму до складу Росії не користувалася підтримкою більшості кримчан. Такий вибір були готові зробити лише 41% опитаних [16].

За оцінками незалежних ЗМІ, понад 95% кримських татар підтримали рішення про бойкот «референдуму» [67]. 24 березня М. Джемільєв заявив, що кримські татари не визнають результатів неконституційного референдуму про приєднання Криму до Росії, а також не визнають «договір про входження Криму і Севастополя до складу Російської Федерації» [6].

Необхідність якось існувати на рідній землі в умовах окупації та відмова тогочасної української влади від захисту Криму дещо пом'якшили позицію лідерів Меджлісу і підштовхнули до пошуків компромісу з окупаційною владою. 29 березня 2014 р. на Курултаї кримськотатарського народу, який відбувся у Бахчисараї, Р. Чубаров оголосив про початок юридичної підготовки для створення національно-територіальної автономії кримськотатарського народу («за» проголосували 212 делегатів Курултаю з 225). Голова Меджлісу не став уточнювати, буде це відбуватися у складі України чи Росії. Напередодні Курултаю окремі члени Меджлісу декларували початок роботи з підготовки референдуму серед кримських татар, який теоретично міг проводитись під контролем ООН, ОБСЄ чи інших авторитетних міжнародних організацій [28]. Але на Курултаї це питання не розглядалося. Натомість Р. Мінніханов намагався переконати кримських татар, що у Росії їм житиметься краще та обіцяв організувати зустріч лідерів Меджлісу із В. Путіним. Окремі делегати та члени Меджлісу не приховували проросійських симпатій, висловлювали подяку російському президенту, заявляли, що вони не мають нічого проти Росії [52, с. 10, 12]. Символічною стала і відсутність на сцені Курултаю українського прапора (див. додаток Г, рис. 5). У пошуку підтримки права народу на самовизначення та створення автономії Курултай звернувся до ООН, Ради Європи, ОБСЄ та Організації ісламської співпраці [29]. «... Ми втомилися шукати своє місце у відносинах між двома державами. Тому ми стурбовані в першу чергу захистом інтересів власного народу», – зазначив заступник голови Меджлісу Н. Джеляль [23, с. 5–9].

Після окупації Криму і Севастополя російська влада опинилася перед дилемою: на який з центрів впливу – Меджліс або «Мілли Фірка» – зробити ставку у вирішенні кримськотатарського питання. Спочатку перевагу було надано співпраці з Меджлісом, сподіваючись переобрати його керівництво на більш лояльне [66, р. 39]. 31 березня 2014 р. Меджліс кримськотатарського народу делегував до органів окупаційної влади Криму чотирьох кандидатів. 4 квітня російського бізнесмена Л. Іслямова (який на Курултаї закликав до співпраці з російською владою, заявивши, що «дисидентами весь народ бути не може») було призначено заступником голови Ради Міністрів Криму, а колишнього заступника голови Меджлісу З. Смирнова – головою комітету у справах міжнаціональних відносин та депортованих громадян. Посаду заступника голови «Держради Республіки Крим» обійняв депутат фракції Курултай-Рух Р. Ільясов [26]. Останній не приховував своїх проросійських симпатій, увійшов до першої п'ятірки партії «Єдина Росія» і в травні 2014 р. був обраний до «Держради» Криму. Прибічником російської влади виявив себе муфті Криму Е. Аблаєв, який раніше був членом Меджлісу (див. додаток Г, рис. 9–10). Згодом Р. Ільясов та З. Смирнов були виключені зі складу Меджлісу, а Л. Іслямов через два місяці був звільнений з посади та емігрував до України, де відзначився як один з організаторів енергетичної блокади Криму, а згодом був заочно засуджений кримським «правосуддям» до 19 років позбавлення волі у колонії суворого режиму.

Невдовзі російська влада зробила ставку на політичних опонентів Меджлісу. Після Л. Іслямова посаду заступника голови кримського «уряду» обійняв Р. Бальбек. У 2018 р. замість Р. Ільєсова заступником голови «Держради» став давній опонент Меджлісу Е. Гафаров.

2014 року розпочалося примусове «нагородження» кримчан російським громадянством. Після закінчення відведеного терміну всі, хто не наважився офіційно відмовитися від подарованого російського громадянства, були визнані його володарями автоматично [55]. У липні 2014 року почалися видворення громадян України, які перебували в Криму на момент окупації [18, с. 19]. Значна кількість кримських татар вирішила залишити Крим (за оцінкою М. Джемілева,

до 25 тис. осіб). Інша частина прийняла російське громадянство. Вони вважають Крим своєю єдиною Батьківщиною і не бажають розглядати можливість переселення. Позицію Меджлісу висловив Р. Чубаров. Він заявив, що має намір «жити зі своїм народом, на рідній землі», але міняти український паспорт на російський не збирається.

Отже, серед кримських татар, як і серед іншого населення Криму, можна виділити три позиції. Перша частина радісно вітала російську окупацію і добровільно згодилася на колаборацію (в першу чергу, «Мілли Фірка» та окремі лідери й активісти Меджлісу). Вона виявилася дуже нечисленною і не змогла вплинути на позицію кримських татар, які здебільшого ігнорували псевдореферендум та «вибори» до окупаційних органів влади. За оцінками російських учених, кримські татари так і не прийняли Росію у ролі об'єкту громадянської ідентифікації; під час масового опитування лише 16% респондентів визнали себе росіянами [33, с. 68]. Однак публічна діяльність таких осіб, як Р. Бальбек та Р. Ільєсов, дає окупаційній владі можливість продемонструвати світу, мовляв, кримські татари активно залучені до окупаційної адміністрації і не зазнають переслідувань. Друга група – це люди, кому ближчі цінності побутового виживання. Деякий час вичікувальну позицію займало й керівництво Меджлісу кримськотатарського народу, не заперечуючи проти отримання російських паспортів та делегувавши своїх представників до окупаційної адміністрації. До третьої групи належать проукраїнськи налаштовані кримчани. Їм довелося найскладніше, тому що останні сім років їм випало жити в країні, яка відмовляється визнавати сам факт їх існування. Саме вони, в першу чергу, стали жертвами переслідувань, адже для Росії принципово важливо довести світу тотальну лояльність жителів українського півострова [37].

РОЗДІЛ 2

ПЕРЕСЛІДУВАННЯ ОКУПАЦІЙНОЮ ВЛАДОЮ КРИМСЬКОТАТАРСЬКИХ АКТИВІСТІВ

Разом із вторгненням РФ, у Криму з'явилися проблеми та заборони, яких не існувало в Україні. Поширення російського законодавства ознаменувало стрімке погіршення ситуації з дотриманням прав людини та придушенням інакомислення [41, с. 3]. Усі ці сім років Кремль не припиняв тиск і переслідування кримських татар та проукраїнських активістів. Викрадення, придушення свободи преси, залякування та ліквідація незалежних ЗМІ, обмеження свободи мирних зборів, переслідування активістів, порушення права на свободу об'єднань громадян, цькування адвокатів, які працюють зі справами, пов'язаними з «тероризмом» та «екстремізмом»; і це ще не всі перераховані проблеми, з якими кримчани стикаються щодня.

Першою жертвою окупації серед кримських татар став Герой України (посмертно) Решат Аметов (див. додаток Г, рис. 4). 3 березня 2014 року в Сімферополі він наважився вийти на одиночний пікет проти російської окупації. Його схопили кілька осіб із «самооборони Криму» й вивезли у невідомому напрямку. Через кілька днів тіло Р. Аметова зі слідами катувань знайшов випадковий перехожий у районі села Полуничного Білогірського району. У 2019 році українські правоохоронці здобули докази причетності двох «самооборонівців» та одного офіцера Збройних Сил Російської Федерації до викрадення Решата Аметова. Їм повідомлено про підозру та оголошено в розшук [24].

Як правило, викрадення активістів відбувалося за однаковим сценарієм: організована парамілітарна група зупиняла кримськотатарських чоловіків на вулиці, заштовхувала їх до авто і відвозила у невідомому напрямку. Зокрема, Ервіна Ібрагімова викрали 24 травня 2016 року в Бахчисараї (див. додаток Г, рис. 13). Він

був відомий завдяки участі у Революції Гідності у Києві та проукраїнських акціях у Криму, а також як активіст Меджлісу та член виконкому Всесвітнього конгресу кримських татар. Наступною жертвою кримських силовиків став делегат Курултаю Асан Егіз. Його було викрадено 23 травня 2018 року, але через широкий розголос у пресі та соціальних мережах А. Егізу пощастило врятуватися. Згодом він розповів про обставини викрадення (див. додаток Г, рис. 14).

За оцінками правозахисної групи «КримSOS», з початку окупації були викрадені 44 людини, з них 19 були звільнені, 16 досі не знайдені, 6 знайдені мертвими, а 2 згодом виявилися в місцях несвободи і були засуджені за політичними статтями [23].

Не зумівши схилити на свій бік кримських татар, російська влада вдалася до репресій. Російське законодавство, спрямоване на боротьбу з тероризмом та екстремізмом, стало головним інструментом переслідування критиків влади та інших незгодних осіб [41, с. 7]. Будь-яке висловлювання про те, що російська влада переслідує кримських татар або порушує їх права, використання слів «анексія» і «окупація», заклики до бойкоту, російська влада називає екстремізмом.

Жертвою російського законодавства проти «екстремізму» став Меджліс кримськотатарського народу. У вересні 2014 р. самопроголошений глава Криму С. Аксьонов заявив, що Меджлісу не існує з юридичної точки зору, а його авторитет украй низький. М. Джемілев у квітні 2014 р. був оголошений у Криму і РФ персоною non grata (див. додаток Г, рис. 11), а керівник Меджлісу Р. Чубаров офіційно повідомлений, що його діяльність носить екстремістський характер. У липні того ж року він був змушений залишити півострів (див. додаток Г, рис. 12). Проти Р. Чубарова відкрито кілька кримінальних справ, а його прізвище, як і цілої низки проукраїнських кримчан, які були змушені через свою позицію залишити півострів, у Росії внесено до переліку «екстремістів» [19]. Заступник голови Меджлісу кримськотатарського народу О. Аслан також змушений був залишити Крим [27].

15 лютого 2016 року було порушено справу про заборону Меджлісу, фактично через мирний спротив російської окупації. Звинувачення ґрунтувались переважно

на висловлюваннях Рефата Чубарова щодо незаконності окупації півострова, необхідності повернення Криму до складу України. Особливо підкреслювалася підтримка головою Меджлісу енергетичної блокади окупованого півострова [17, с. 6]. 26 квітня 2016 р. «Верховним судом Криму» Меджліс був визнаний екстремістською організацією, а його лідери звинувачені у причетності до блокади півострова у 2015 р., а також співпраці з терористичними організаціями.

Як альтернатива Меджлісу, в Криму було створено проросійські кримськотатарські політичні рухи: Міжрегіональний громадський рух кримськотатарського народу «Къырым» (голова – Р. Ільясов), громадську організацію «Къырым бірлігі» (голова – С. Німетуллаєв). Духовне управління мусульман Криму після 2014 р. перестало координувати свої дії з Меджлісом та перереєструвалося за російським законодавством. 27 жовтня 2018 р. у Сімферополі відбувся VI Курултай мусульман Криму, який переобрав муфтієм Криму Е. Аблаєва. Росія намагається видати Курултай мусульман за представницький орган кримських татар, а муфтія – за духовного лідера народу.

Лідерів Меджлісу, які ще залишалися в Криму, окупаційна влада вирішила кинути за ґрати. Проти заступника голови Меджлісу Ахтема Чийгоза було висунуто найтяжчі обвинувачення. Його заарештували 29 січня 2015 року й інкримінували організацію масових заворушень, що передбачає позбавлення волі строком від 8 до 15 років. Судовий процес над А. Чийгозом тривав 2,5 роки. Фактично увесь цей час його утримували в СІЗО і навіть на судові засідання допускали лише через відеозв'язок. «У суді кожного запитують – громадянином якої держави ви є? – згадував А. Чийгоз. – Дехто відповідав – громадянин Росії. На питання судді: «З якого часу?» – лунало з 2014 року. Кримські татари відповідали однозначно – громадяни України. Нас називали українцями, і ми пишалися цим» [56]. 11 вересня 2017 року А. Чийгоза засудили до 8 років колонії суворого режиму (див. додаток Г, рис. 6). Через півтора місяця його разом із ще одним заступником голови Меджлісу, теж засудженим за проукраїнську позицію, Ільмі Умеровим видали Туреччині. Звідти вони повернулися до України (див. додаток Г, рис. 17). Але жоден з них не може потрапити додому в Крим.

За п'ять років окупації «справа 26 лютого» доповнилася багатьма іншими. Силовики зробили своєю візитною карткою справу «Хізб ут-Тахрір» – міжнародної ісламської політичної організації з неоднозначною репутацією, яка закликає до об'єднання всіх мусульманських країн у халіфат, декларує відмову від терористичних методів боротьби, але в деяких країнах підозрюється у зв'язках з терористами. В Україні вона не була зареєстрована, а Меджліс свого часу навіть прийняв спеціальну Постанову, присвячену діяльності «Хізб ут-Тахрір», у якій оголосив такі радикальні організації загрозою для національних інтересів та безпеки кримськотатарського народу [36, с. 276]. Росія визнала «Хізб ут-Тахрір» терористичною організацією в 2003 р., її діяльність на території країни заборонена. В Україні та більшості країн Західної Європи і Північної Америки вона не заборонена [7].

У справі «Хізб ут-Тахрір» було арештовано 66 політичних в'язнів. Тільки за 2019 рік було 35 нових арештів. Деякі з вироків вражають жорстокістю. Руслан Зейтуллаєв, батько трьох малолітніх дітей, за підозру в приналежності до забороненої в Росії організації отримав 15 років колонії суворого режиму [21]. У листопаді 2019 року Південний окружний військовий суд Росії засудив Емір-Усеїна Куку та п'ятьох інших обвинувачених, до термінів ув'язнення від семи до 19 років за безпідставними звинуваченнями, пов'язаними із тероризмом [39, с. 2]. Amnesty International та Human Rights Watch визнали Е.-У. Куку політв'язнем (див. додаток Г, рис. 15).

Посилилися утиски «Кримської солідарності», неформальної організації взаємодопомоги, яку створили кримські татари у 2016 році. Десятки членів цієї організації були заарештовані в рамках скоординованої кампанії за безпідставними звинуваченнями у тероризмі. Наріман Мемедемінов – 36-річний кримськотатарський активіст, блогер, громадянський журналіст руху «Кримська солідарність», починаючи з 2015 року одним з перших почав висвітлювати судові процеси проти «Хізб-ут-Тахрір». 22 березня 2018 року його затримали за «публічні заклики до здійснення терористичної діяльності, публічне виправдання тероризму або пропаганду тероризму». 2 жовтня 2019 року Н. Мемедемінова було засуджено

до 2 років та 6 місяців позбавлення волі у колонії-поселенні [11]. 21 вересня 2020 року кримськотатарський політв'язень Н. Мемедемінов вийшов на свободу, відбувши весь термін несправедливого і юридично нікчемного вироку російських судів (див. додаток Г, рис. 16).

У грудні 2018 року ФСБ Росії на кордоні з окупованим Кримом затримала кримськотатарського активіста Едема Бекірова. Він їхав до своєї матері та родичів. Затримання Е. Бекірова пов'язують виключно з його політичною позицією: він наголошував на тому, що Крим є українською територією, а також відстоював права кримських татар. Висунуті звинувачення у перевезенні 12 кг тротилу і 190 бойових набоїв не витримують критики через стан здоров'я підозрюваного. З ампутованою ногою та цукровим діабетом йому було б надзвичайно важко підняти такий вантаж. 7 вересня 2019 року у рамках ініційованого Президентом України В. Зеленським обміну утримуваними особами між Україною та Росією Е. Бекіров був звільнений і опинився у Києві (див. додаток Г, рис. 18).

Окупанти незаконно утримують у СІЗО кримчанина Меджита Аблямітова. ФСБ затримала його за звинуваченням в участі в «українському націоналістичному батальйоні» імені Н. Челебіджихана, створеного Л. Іслямовим [42].

Російська влада Криму обмежує можливості кримських татар здійснювати право на мирні зібрання. Зокрема, кримські татари були змушені перемістити відзначення своїх традиційних пам'ятних подій з центральних площ до віддалених районів, а в деяких випадках були взагалі позбавлені можливості збиратися. Неодноразово заборонялись пам'ятні заходи, присвячені депортації (18 травня), кримськотатарському прапору (26 червня) і традиційна акція-реквієм, приурочена до загальноєвропейського Дня пам'яті жертв нацизму і сталінізму (23 серпня); пізніше Меджліс отримав заборону на проведення акції в День прав людини (10 грудня). Так, 18 травня 2015 року до річниці депортації кримським татарам дозволили провести колективну молитву та пам'ятну ходу тільки на околиці Сімферополя. 17 березня 2019 року у Білогірську зафіксовано спробу зірвати молебень, присвячений політв'язням і насильно викраденим людям за період окупації. Окупаційна влада закрила також кримськотатарську бібліотеку [19].

Переслідувань зазнають кримськотатарські ЗМІ. У 2015 році було заборонено кримськотатарський телеканал АТР, а кримськотатарському Агентству Кримські Новини (QNA) було відмовлено у реєстрації [41, с. 8].

Російські «правоохоронці» розгорнули переслідування людей, які мають (або ймовірно мають) опозиційні погляди, застосовуючи вручення офіційних «попереджень» [4], проведення обшуків під приводом пошуку «екстремістської літератури» за місцем проживання та роботи, у мечетях і медресе, а також допити. Більшість співробітників СБУ в Криму перейшли на бік Росії і почали використовувати свої контакти, інформацію та агентів, щоб тиснути на непокірних членів Меджлісу [66, р. 38]. Обшуки й затримання кримських татар на окупованому півострові стали системою. Мета таких заходів – постійно тримати незгодних у страху [21].

Таким чином, репресії стосуються як громадських організацій кримських татар, так і окремих активістів, і спрямовані на підпорядкування кримськотатарського руху органам окупаційної влади. Лідери Меджлісу кримськотатарського народу навіть заявляли про «новий геноцид» з боку путінської Росії та можливість нової депортації частини кримських татар [20; 47], що видається перебільшенням. Найбільш точні дані щодо жертв політичного переслідування в Криму були зібрані Кримськотатарським ресурсним центром. За даними цієї організації, з моменту окупації Криму зафіксовано 175 фактів переслідування кримських татар, з них: з них 25 осіб загинуло, 32 було засуджено, тих, 20 мають обмеження або випробувальний термін, 40 утримуються у СІЗО, 26 зазнають переслідувань, 32 було звільнено (див. додаток А).

РОЗДІЛ 3

ПОЗИЦІЯ СВІТОВОГО СПІВТОВАРИСТВА ЩОДО РЕПРЕСІЙ ПРОТИ КРИМСЬКИХ ТАТАР

Росія виправдовує захоплення Криму за допомогою оманливої юридичної аргументації, включаючи доктрину «історичних прав», право народу на самовизначення, косівський прецедент, уявну незаконність українського уряду та можливі загрози безпеці для росіян та російськомовних [61, р. 45]. У своїй тріумфалістській промові з нагоди «возз'єднання» Криму та Севастополя з Росією 18 березня 2014 року В. Путін, апелюючи до кримських татар, назвав депортацію 1944 року «жорстокою несправедливістю», і заявив, що мають бути прийняті «всі необхідні політичні, законодавчі рішення, які завершать процес реабілітації кримськотатарського народу» [40]. 21 квітня 2014 року було прийнято указ Президента РФ «Про заходи щодо реабілітації вірменського, болгарського, грецького, кримськотатарського і німецького народів та державної підтримки їх відродження й розвитку». Кримськотатарська мова встановлена на півострові як державна, поряд з українською та російською [32, с. 36]. Все це покликано справити враження на міжнародну спільноту про відсутність утисків. Однак, на відміну від України, Росія не визнає кримських татар корінним народом півострова.

Українська влада та міжнародна спільнота не визнали результатів псевдореферендуму 16 березня 2014 року (див. додаток В). Більшість країн світу та міжнародних організацій визнали його незаконним та нелегітимним, результати якого не мають жодної юридичної сили. Країни-члени «Великої сімки», ЄС, НАТО назвали це незаконною анексією [38]. Проти осіб, які підтримали російську агресію проти України, США та європейські країни застосували санкційний механізм (т. зв. перший пакет санкцій), який, втім, виявився не надто дієвим. Офіційний Київ неодноразово звертався до світової спільноти з приводу репресій проти громадян України, активістів кримськотатарського руху в Криму.

27 березня 2014 року було ухвалено резолюцію Генеральної Асамблеї ООН 68/262 щодо територіальної цілісності України. У ній зокрема констатовалося невизнання псевдореферендуму 16 березня 2014 року [50]. Її підтримали 100 країн, 11 висловилися проти (див. додаток В). Ухвалення резолюцій Генеральної Асамблеї ООН з однаковою назвою «Ситуація з правами людини в Автономній Республіці Крим та м. Севастополь, Україна» 71/205 у 2016 році, 72/439 у 2017 році, 73/263 у 2018 році, 74/168 у 2019 році та 18 листопада 2020 року є цілком логічною реакцією з боку світового співтовариства на політику РФ [46]. В останній резолюції міститься згадка про двох кримськотатарських правозахисників – Еміра-Усеїна Куку та Сервера Мустафаєва. В тексті також присутні заклики до звільнення політичних в'язнів. Великий вплив справили виступи в ООН М. Джемілева (див. додаток Г, рис. 20).

Чітку позицію невизнання окупації Криму Росією зайняв Європейський Союз, який вважає ці дії порушенням міжнародного законодавства. У чергову річницю окупації Євросоюз вкотре нагадав, що його політика невизнання анексії залишається незмінною. Про це йдеться у заяві верховного представника з зовнішньої та безпекової політики ЄС Жозепа Борреля, 16 березня 2020 року. Дипломат наголосив, що Євросоюз продовжує засуджувати «це порушення міжнародного права» [3]. Також підкреслюється грубе порушення прав кримських татар, засуджується закриття ЗМІ та заборона Меджлісу, переслідування його лідерів та активістів. «Кримські татари, українці та всі етнічні та релігійні спільноти на півострові мають отримати можливість продовження та розвитку своїх освітніх, культурних традицій і спадщини, та на збереження власної ідентичності, які зараз знаходяться під загрозою внаслідок незаконної анексії», – йдеться у документі [43].

9 квітня 2014 року в Парламентській асамблеї Ради Європи (далі – ПАРЄ) відбулись термінові дебати на тему «Останні події в Україні: виклики функціонуванню демократичних інституцій». Результати голосування по проєкту однойменної резолюції засвідчили, що агресивні дії РФ, спрямовані проти України, ведуть до ізоляції Російської Федерації на міжнародній арені (154 голоси «за», 25 – «проти», з них 16 – члени ПАРЄ від РФ).

Резолюція ПАРЄ № 1988 стала найбільш сильним за своїм змістом міжнародним інструментом підтримки України за весь час розгляду Асамблеєю українського питання. Важливою міжнародною оцінкою є твердження Асамблеї про незаконність т. зв. «референдуму», проведеного 16 березня 2014 року в Криму і м. Севастополь. Більше того, у Резолюції зазначається, що результати такого «референдуму» та незаконна анексія Криму Росією не визнаються Радою Європи [45].

6 грудня 2019 року голова Меджлісу кримськотатарського народу Рефат Чубаров анонсував Марш гідності до Криму за участю делегатів ПАРЄ, депутатів Європарламенту. Він був запланований на 2 травня 2020 року, але в умовах пандемії відкладений до покращення епідемічної ситуації [25].

Найбільш послідовну проукраїнську позицію займають країни Східної Європи. Зокрема, до 76-ї річниці депортації кримськотатарського народу керівники зовнішньополітичних відомств України, Естонії, Грузії, Латвії, Литви та Польщі оприлюднили спільну заяву. Міністри засудили як сталінські, так і сучасні репресії проти кримських татар [57].

У день 76-х роковин сталінських депортацій корінного населення Криму – кримських татар, учасники Чесько-українського форуму видали заяву, в якій закликали міжнародну спільноту продовжити тиск на Росію, щоб та припинила «грубе порушення прав людини» та «злочини» щодо кримських татар в окупованому Криму та зупинила їхню «гібридну депортацію» [54].

Ситуація в Криму викликає особливе занепокоєння Туреччини, яка розглядає кримських татар, як братній, кровний народ, більша частина якого нині проживає на території Турецької Республіки (див. додаток Г, рис. 19). Туреччина виступає за повагу до територіальної цілісності, незалежності, суверенітету України, надає економічну підтримку кримськотатарським переселенцям, допомогла у звільненні політв'язнів А. Чийгоза та І. Умерова (див. додаток Г, рис. 17). У заяві турецького МЗС вирок фігурантам справи «Хізб ут-Тахрір» названо політикою залякування кримських татар [64]. Водночас політика Анкари є вкрай прагматичною. З огляду

на власні економічні інтереси вона не приєдналася до антиросійських санкцій, використовує «кримське питання» як засіб тиску на переговорах з Росією щодо Сирії та Нагірного Карабаху, а президент Туреччини Р. Т. Ердоган зберігає близькі стосунки з В. Путіним.

Занепокоєння щодо безпеки та добробуту кримських татар висловила у вкрай стислому повідомленні на своєму сайті також Організація ісламського співробітництва [44].

Важливою складовою опору окупації для України та її громадян стало юридичне протистояння з Росією у міжнародних судах. У 2017 році Україна подала позов до Міжнародного кримінального суду в Гаазі. Йдеться про застосування і тлумачення Міжнародної конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму і Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, що стосується анексованого Росією Криму. У червні 2019 року Міжнародний суд ООН розпочав слухання справи [53].

В Україні і серед кримськотатарських лідерів існує занепокоєння, що міжнародне співтовариство не робить достатньо для засудження репресій. У звіті Ради Європи в квітні 2016 року було зазначено, що жертвами репресій стають «скоріше індивідуальні опоненти режиму» незалежно від того, вони українці, кримські татари чи представники інших національностей». Однак в документі також гіпотетично передбачалося, що доказом репресій, спрямованих саме проти цілого кримськотатарського народу може стати заборона Меджлісу. Коли ж окупаційний режим зробив це, Рада Європи ніяк не відреагувала. Управління Верховного комісара ООН з прав людини приділяє увагу порушенням індивідуальних прав, але не колективним правам кримськотатарського народу [60, р. 149].

Варто погодитися з роздумами експертки «Atlantic Council» Е. Кнотт, яка вважає, що світ надто мляво реагує на те, як Росія репресує кримських татар і радить Заходу посилити тиск на Москву й нарешті визнати кримських татар корінним народом півострова. На її думку, це не єдине, що може зробити світ для допомоги кримським татарам. По-перше, варто продовжувати жорстко виступати проти російських репресій. Захід не повинен дозволити Росії обдурити його

розповідями про те, що ситуація нібито не така жахлива, і що Москва пропонує кримським татарам створити національну автономію. Навіть, якби це було так, така автономія не закріпила б за кримськими татарами статус корінного населення, а тільки поділила б їх на тих, хто підтримує російський режим, і тих, хто проти. По-друге, Захід повинен ставитися до окупації Криму і переслідування кримських татар як до одного процесу, однієї проблеми. Наприклад, коли ЄС вирішив продовжити санкції проти Росії за анексію Криму до 2017 року, він у своєму рішенні не згадав ні про переслідування кримських татар, ні про заборону Меджлісу. По-третє, міжнародному співтовариству час навчитися називати кримських татар, власне, кримськими татарами. Занадто часто світові ЗМІ і політики називають народ просто «татарами» або «мусульманською меншиною в Криму». Ця помилка відокремлює кримських татар від території півострова. І по-четверте, міжнародне співтовариство, а саме США і ЄС, повинні зайняти тверду позицію проти російської анексії Криму і тиснути на Москву [63].

Отже, реакція міжнародного співтовариства на окупацію Криму виявилася однозначно негативною. Багато країн та міжнародних організацій піднімали питання репресій щодо кримських татар, однак їх підтримка поки що залишається недостатньою.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження було отримано такі висновки:

– Встановлено, що кримські татари у своїй переважній більшості засудили окупацію Криму Російською Федерацією. За деякими оцінками, до 95% кримських татар проігнорували псевдореферендум про приєднання півострова до Росії. 26 лютого 2014 року кримські татари під проводом Меджлісу кримськотатарського народу першими вийшли на мітинг на захист територіальної цілісності України. Національний лідер кримських татар М. Джемільєв відкинув пропозиції президента Росії В. Путіна про співпрацю.

– Показано, що з огляду на дії української влади, яка не вжила необхідних кроків для захисту Криму, позиція кримських татар стала вичікувальною. Після появи у Криму російських військових Меджліс кримськотатарського народу не проводив акцій протесту, не закликав відмовлятися від російського громадянства і навіть делегував своїх представників Л. Іслямова та З. Смирнова до окупаційного уряду С. Аксьонова. Однак, коли Росії не вдалося встановити контроль над Меджлісом та добитися переобрання його керівництва, проти організації розгорнулися репресії.

– Виявлено, що незначна частина кримських татар підтримала окупацію (в першу чергу, «Мілли Фірка», та окремі лідери й активісти Меджлісу, муфтії Е. Аблаєв). Публічна діяльність таких осіб, як Р. Бальбек, Р. Ільясов, дає окупаційній владі можливість продемонструвати світу, мовляв, кримські татари активно залучені до окупаційної адміністрації і не зазнають переслідувань. Хоча лише 16% з них готові визнати себе росіянами.

– Доведено, що кримські татари піддаються регулярним переслідуванням з боку окупаційної влади. Йдеться про заборону Меджлісу кримськотатарського народу та заборону його лідерам на в'їзд до Криму, знищення кримськотатарських ЗМІ, обмеження на проведення масових акцій, репресії проти кримськотатарських

активістів: викрадення, убивства, порушення кримінальних справ і винесення вироків. З моменту окупації Криму зафіксовано 175 фактів переслідування кримських татар, з них 25 осіб загинуло, 32 було засуджено, тих, 20 мають обмеження або випробувальний термін, 40 утримуються у СІЗО, 26 зазнають переслідувань, 32 було звільнено. Найбільшого резонансу набули викрадення та убивство Р. Аметова, переслідування А. Чийгоза, І. Умерова, Е. Бекірова та справа «Хізб-ут-Тахрір».

– Встановлено, що світове співтовариство однозначно засудило окупацію Криму Росією та незаконний «референдум». Про це свідчать резолюції ГА ООН, заяви високопосадовців та офіційні документи США, ЄС, ПАРЄ. Однак реакція на переслідування кримських татар залишається дещо млявою. Більше уваги цьому питанню приділяють Туреччина та східноєвропейські країни.

– Надано рекомендації щодо державної політики України у галузі захисту постраждалих від переслідувань. На нашу думку, органам державної влади України доцільно активізувати зусилля світового співтовариства щодо тиску на Росію (у т. ч. й за допомогою санкційного механізму) у відповідь на репресії проти представників корінного народу Криму, використовуючи зокрема й ініційовану Україною «Кримську платформу». Необхідно добиватися доступу на територію Криму усім моніторинговим організаціям, у т. ч. Комітету з питань запобігання катуванням, Європейській комісії проти расизму та нетерпимості. Також видається необхідним забезпечити державну підтримку переселенцям, які змушені були залишити Крим під тиском окупантів, розробити програму державної підтримки жертв порушень прав людини в Криму, створити систему інформаційної підтримки проукраїнських сил на півострові.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бекірова Г. II Курултай кримськотатарського народу. Наш Крим: неросійські історії українського півострова: зб. ст. К.: К.І.С., 2016. С. 297–300.
2. Березовець Т. Анексія: острів Крим. Хроніки гібридної війни. К.: Брайт Букс, 2015. 392 с.
3. Боррель: Анексія Криму – і досі виклик міжнародній безпеці [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://www.dw.com/uk/borrel-aneksiia-krymu-i-dosi-vyklyk-mizhnarodnii-bezpetsi/a-52791569> (дата звернення: 22.09.2020).
4. В ОБСЄ розповіли про утиски кримських татар окупаційною владою [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://www.google.com/amp/s/www.ukrinform.ua/amp/rubric-crimea/2823130-v-obse-rozpovili-pro-utiski-krimskih-tatar-okupacijnou-vladou.html> (дата звернення: 22.09.2020).
5. В Україні відзначають День кримського спротиву російській окупації (огляд преси) [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/29790348.html> (дата звернення: 2.09.2020).
6. Джемилев: Мы как коренной народ имеем право на свой референдум [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://politics.segodnya.ua/politics/dzhemilev-my-kak-korennoy-narod-imeem-pravo-na-svoy-referendum-506144.html> (дата звернення: 22.09.2020).
7. Джемилев о приговорах для фигурантов симферопольского дела «Хизб ут-Тахрир»: Они освободятся раньше приговора [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://gordonua.com/news/crimea/dzhemilev-o-prigovorah-dlya-figurantov-simferopolskogo-dela-hizb-ut-tahrir-oni-osvobodyatsya-ranshe-prigovora-1051671.html> (дата звернення: 22.09.2020).
8. Доклад М. Джемилева. IV Курултай кримскотатарского народа. Первая (9–11 ноября 2001 г.) и вторая (19 января 2002 г.) сессии. Документы и материалы. Симферополь: Оджакъ, 2004. С. 23–34.
9. Донбасс і Крим: ціна повернення / за заг. ред. В. П. Горбуліна, О. С. Власюка, Е. М. Лібанової, О. М. Ляшенко. К.: НІСД, 2015. 474 с.
10. Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України». Ст. 3 [Електронний ресурс]

Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text> (дата звернення: 2.08.2020).

11. Заява щодо політично вмотивованого переслідування Нарімана Мемедемінова [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://helsinki.org.ua/appeals/zaiava-shchodo-politychno-vmotyvovanoho-peresliduvannia-narimana-memedeminova/> (дата звернення: 22.09.2020).

12. Иваневич Т. Перед захватом. Как митинг 26 февраля сломал российский сценарий аннексии Крыма. Кримські новини. 2019. 19 лютого. [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://qha.com.ua/krymskie-tataryi-uk/pered-zahoplennyam-yak-mityng-26-lyutogo-zlamav-rosijskyj-stsenarij-aneksiyi-krymu/> (дата звернення: 2.09.2020).

13. Карпьяк О. Чубаров: «Год назад мы были уверены, что спасли Крым». ВВС Україна. 2015. 15 лютого. [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://www.bbc.com/ukrainian/ukraine-in-russian/2015/02/150226-ru-s-chubarov-crim-ua> (дата звернення: 11.02.2020).

14. Книга свідчень. Анатомія російської анексії Криму / Під ред. А. Андрієвська, О. Халимон. К.: Критика, 2019. 248 с.

15. Крим в умовах суспільно-політичних трансформацій (1940–2015). Збірник документів та матеріалів / Упоряд.: О. Г. Бажан (кер.), О. В. Бажан, С. М. Блащук та ін. К.: Клію, 2016. 1092 с.

16. Крим: референдум і «референдуми» [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://ua.krymr.com/a/29103549.html> (дата звернення: 22.09.2020).

17. Крим у п'яті. Придушення незгоди. Amnesty International. 2016. 28 с.

18. Крым без правил. Тематический обзор ситуации с правами человека в условиях оккупации». Спец. вып. Выдворение Российской Федерацией гражданского населения с оккупированного Крыма / Под общей ред.: С. Заец, Р. Мартыновский, Д. Свиридова. К., 2018. 80 с.

19. Кримські татари в умовах російської агресії [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://www.google.com/url?q=http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-8976d2c3-0276-421b-bc9a-405271ca86d4/c/10.pdf&usg=AFQjCNHAI8MSI5wQd805PqzqtEblRmJTew> (дата звернення: 22.09.2020).

20. Кримські татари переживають новий геноцид з боку путінської Росії – Рефат Чубаров. [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://ua.krymr.com/a/news/27164393.html> (дата звернення: 27.09.2020).
21. Кримський злочин поки що без кари [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.golos.com.ua/article/314170> (дата звернення: 24.09.2020).
22. «Кримський фронт» і «казакі» блокують Верховну Раду Криму з вимогою незалежності АРК [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://tyzhden.ua/News/103202> (дата звернення: 22.08.2020).
23. Куди зникають викрадені люди на окупованому півострові? [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://islam.in.ua/ua/novyny-u-krajini/kudy-znykayut-vykradeni-lyudy-na-okupovanomu-pivostrovi-0> (дата звернення: 25.09.2020).
24. Лукашова С., Рещук К. Back in the USSR. Як змінюється Крим під російською окупацією. Спецпроект. Українська Правда. 2020. 8 квітня. [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/articles/2020/04/8/7246911/> (дата звернення: 28.09.2020).
25. Марш гідності в Криму планується на травень — Джемилев [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/2865288-mars-gidnosti-v-krimu-planuetsa-na-traven-dzemilev.html> (дата звернення: 22.09.2020).
26. Меджліс делегував до органів влади Криму чотирьох кандидатів [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/politics/3341973-medzhlis-delehuvav-do-orhaniv-vlady-krymu-chotyrok-kandydativ> (дата звернення: 21.09.2020).
27. Меджліс: заборона, в'язниця та еміграція [Електронний ресурс] Режим доступу: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2016/05/160517_mejlis_tatars_history_vc (дата звернення: 22.09.2020).
28. Меджліс розпочав підготовку референдуму кримськотатарського народу [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://m.tyzhden.ua/post/106605> (дата звернення: 22.09.2020).

29. Минниханов выступил связующим звеном между Путиным и крымскими татарами [Электронный ресурс] Режим доступа: <https://kazanfirst.ru/articles/26595> (дата звернення: 22.09.2020).

30. Минтимер Шаймиев: «У нас с Джамилевым был откровенный, доверительный разговор» [Электронный ресурс] Режим доступа: <https://www.business-gazeta.ru/news/99332> (дата звернення: 22.08.2020).

31. Мітинг 26 лютого 2014 року. Крим. Як це було (фотогалерея) [Электронный ресурс] Режим доступа: <https://www.radiosvoboda.org/a/29063350.html> (дата звернення: 22.09.2020).

32. Михайлова Н. В., Савина Л. М. Крымские татары: депортация и реабилитация. Вестник Московского университета МВД России. Юридические науки. 2015. № 1. С. 32–37.

33. Мукомель В. И., Хайкин С. Р. Крымские татары после «Крымской весны»: трансформация идентичностей. Мониторинг общественного мнения: Экономические и социальные перемены. 2016. № 3. С. 51–68.

34. Мустафа Джемільєв зустрічався з Путіним у Москві 13.03.2014 [Электронный ресурс] Режим доступа: <https://11tv.dp.ua/news/ukraine/20140313-23247.html> (дата звернення: 20.08.2020).

35. Нападиста В. Кримські татари: ідейні пріоритети та форми політичної участі. Політичний процес в Автономній Республіці Крим: особливості, суперечності, прорахунки (1991–2014 рр.) / Аналітична доповідь. К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2016. С. 187–236.

36. Нападиста В. Суб'єкти кримськотатарського національного руху: стратегія і тактика втілення ідейних пріоритетів у політичному контексті незалежної України. Наукові записки Інституту політичних та етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. 2017. Вип. 1. С. 264–293.

37. Настрої в окупованому Криму: три основні групи кримчан [Электронный ресурс] Режим доступа: <https://www.radiosvoboda.org/a/pavlo-kazarin-nastroi-v-krymu/30746846.html> (дата звернення: 25.07.2020).

38. Незаконний «референдум» у Криму: хроніка фальсифікації [Электронный ресурс] Режим доступа: <https://www.5.ua/suspilstvo/nezakonnyi-referendum-u-krymu-khronika-falsyfikatsii-166592.html> (дата звернення: 27.08.2020).

39. Обзор ситуации в Крыму за 2020 год. CrimeaSOS. 2020. 34 с.

40. Обращение Президента Российской Федерации 18 марта 2014 года [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://kremlin.ru/events/president/news/20603> (дата звернення: 2.08.2020).

41. Один рік потому: Порушення прав на свободу вираження думок, зібрань та об'єднань в Криму. Amnesty International. 2015. 20 с.

42. Оккупанты незаконно удерживают в СИЗО крымчанина Аблямитова – адвокат Азаматов [Электронный ресурс] Режим доступа: https://m.censor.net/ru/news/3225401/okkupanty_nezakonno_uderjivayut_v_sizo_krymch_anina_ablyamitova_advokat_azamatov (дата звернення: 22.08.2020).

43. Окупація Криму: ЄС залишається твердим у підтримці територіальної цілісності України [Електронний ресурс] Режим доступа: <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/2897266-okupacia-krimu-evrosouz-opriludniv-povu-zaavu.html> (дата звернення: 22.09.2020).

44. Організація ісламського співробітництва занепокоєна безпекою кримських татар [Електронний ресурс] Режим доступа: https://www.bbc.com/ukrainian/news_in_brief/2014/03/140328_or_crimean_tatar_threat (дата звернення: 22.09.2020).

45. ПАРЄ не визнає результати так званого «референдуму» в АР Крим, незаконну анексію півострова та закликає Росію негайно вивести війська з Криму [Електронний ресурс] Режим доступа: <https://mfa.gov.ua/news/21445-pa-re-ne-viznaje-rezulytati-tak-zvanogo-referendumu-v-ar-krim-nezakonnu-aneksiju-pivostrova-ta-zaklikaje-rosiju-negajno-vivesti-vijsyka-z-krimu> (дата звернення: 20.09.2020).

46. Переслідування «незгідних» в Криму [Електронний ресурс] Режим доступа: http://nbuviar.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=24 (дата звернення: 25.08.2020).

47. Полянська Я. Повторна депортація кримських татар можлива? [Електронний ресурс] Режим доступа: <https://ua.krymr.com/a/26623514.html> (дата звернення: 12.09.2020).

48. Президент України запроваджує 26 лютого День спротиву окупації Криму та Севастополя [Електронний ресурс] Режим доступа:

<https://www.president.gov.ua/news/prezident-ukrayini-zaprovdzhuye-26-lyutogo-den-sprotivu-oku-59957> (дата звернення: 22.08.2020).

49. Протокол Комиссии Автономной Республики Крым по проведению общекрымского референдума о результатах референдума. 17 марта 2014 г. Заверенная копия из Государственного Совета РК [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://krym.rusarchives.ru/dokumenty/protokol-komissii-avtonomnoy-respubliki-krym-po-provedeniyu-obshchekrymskogo-referenduma-o> (дата звернення: 2.09.2020).

50. Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН 68/262 [Электронный ресурс] Режим доступа: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9E%D0%9E%D0%9D_68/262 (дата звернення: 27.08.2020).

51. Семена М. Свідчення окупації Криму. Їх подано у книзі журналіста Юрія Луканова [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/mykola-semena-knyha-yuriia-lukanova-svidchennia-aneksii-krymu/30568550.html> (дата звернення: 20.09.2020).

52. Симоненко О. Курултай: кримські татари заявили про право на самовизначення. Резонанс. 2014. № 24. С. 5–19.

53. Суд у Гаазі визнав свою юрисдикцію у справі України проти Росії щодо дискримінації в Криму [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-haaha-sud-ukraina-krym/30260328.html> (дата звернення: 25.08.2020).

54. Чесько-український форум закликає посилити тиск на Росію, щоб припинити репресії кримських татар [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-krymski-tatary/30618647.html> (дата звернення: 22.08.2020).

55. Чи є життя в Криму без російського громадянства? [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://ua.krymr.com/a/news/27886048.html> (дата звернення: 24.08.2020).

56. Чийгоз А. З. Нас називали українцями і ми пишалися цим. Крим – це Україна. Документальні свідчення в архівах України: Збірник статей і матеріалів круглого столу. м. Київ, 15 лютого 2019 р. К.: «АДЕФ-УКРАЇНА», 2019. – С. 12.

57. Шість країн засудили репресії проти кримських татар [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://www.google.com/amp/www.pravda.com.ua/news/2020/05/18/7252033/index.amp> (дата звернення: 27.09.2020).
58. Belitser N. The Status of the Crimean Tatars in Ukrainian and International Law. *Journal of Soviet and Post-Soviet Politics and Society*. 2020. Vol. 6. No 2. P. 155–182.
59. Crimean Tatars: Dzhemilev Fears Violence Under Russian Rule [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://unpo.org/article/17022> (дата звернення: 23.08.2020).
60. Dimova G., Umland A. Russia's 2014 Annexation of Crimea in Historical Context: Discourses and Controversies. *Journal of Soviet and Post-Soviet Politics and Society*. 2020. Vol. 6. No 2. P. 145–154.
61. Dubinsky D., Rutland P. Russia's Legal Position on the Annexation of Crimea: A Critique. *Journal of Soviet and Post-Soviet Politics and Society*. 2019. Vol. 5. No 1. P. 45–80.
62. Kleczkowska A. The Obligation of Non-Recognition: The Case of the Annexation of Crimea. *Journal of Soviet and Post-Soviet Politics and Society*. 2019. Vol. 5. No 1. P. 7–44.
63. Knott E. EU Renews Sanctions on Crimea but Overlooks Plight of Crimean Tatars. Atlantic Council, 2016, jun 22. [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/eu-renews-sanctions-on-crimea-but-forgets-crimean-tatars/> (дата звернення: 24.09.2020).
64. No: 217, 19 Eylül 2020, Kıırım Tatarlarına Yönelik Mahkumiyet Kararı Hk [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.mfa.gov.tr/no_-217_-kirim-tatarlarina-yonelik-mahkumiyet-karari-hk.tr.mfa (дата звернення: 22.09.2020).
65. Rabinovych M. How the Federal Republic Reacted to Russia's Annexation of Crimea: Berlin's Diplomatic Response and German Media Representations in 2014–2020. *Journal of Soviet and Post-Soviet Politics and Society*. 2020. Vol. 6. No 2. P. 213–242.
66. Wilson A. The Crimean Tatar Question: A Prism for Changing and Rival Versions of Eurasianism. *Journal of Soviet and Post-Soviet Politics and Society*. 2017. Vol. 3, No. 2. P. 1–46.

67. 95% крымских татар не голосовали в референдуме 16 марта 2014 [Электронный ресурс] Режим доступа: https://www.bbc.com/russian/rolling_news/2014/03/140316_rn_ukraine_crimean_tatars_boucott (дата звернення: 22.08.2020).

ДОДАТКИ

Додаток А

Категорії постраждалих осіб	Рік	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	Разом
Засуджені і відбувають термін в колонії		-	-	-	2	5	15	10	32
Мають обмеження або випробувальний термін		-	7	-	6	-	2	5	20
Утримуються у СІЗО		-	-	-	-	-	29	11	40
Зазнають переслідувань		3	6	3	1	1	5	7	26
Загиблі		3	4	4	1	3	6	4	25
Звільнені		-	6	1	4	7	10	4	32
Разом		6	23	9	13	23	67	34	175

Рис. А. 1. Кримські татари – жертви окупації. Складено авторкою [39]

Таблиця Б.1.

Окупація Криму та репресії проти кримських татар: основні події

Дата	Подія
26 лютого 2014 р.	масовий мітинг у Сімферополі, організований Меджлісом кримськотатарського народу, на підтримку територіальної цілісності України
27 лютого 2014 р.	російський спецназ захопив будівлю Верховної Ради Автономної Республіки Крим
3 березня 2014 р.	перша жертва окупації – викрадення Решата Аметова
12 березня 2014 р.	телефонна розмова М. Джемілева з В. Путіним у Москві
16 березня 2014 р.	псевдореферендум про статус Криму в умовах російської окупації
24 березня 2014 р.	М. Джемілев заявив, що кримські татари не визнають результатів неконституційного «референдуму» про приєднання Криму до Росії
27 березня 2014 р.	Генеральна асамблея ООН прийняла резолюцію на підтримку територіальної цілісності України та про визнання недійсним «референдуму» у Криму
29 березня 2014 р.	Р. Чубаров на Курултаї кримськотатарського народу оголосив про початок створення національно-територіальної автономії кримськотатарського народу.
31 березня 2014 р.	Меджліс кримськотатарського народу делегував своїх представників до органів окупаційної влади Криму
9 квітня 2014 р.	ПАРЄ засудила анексію Криму Росією і зажадала негайного виводу російських військ з півострова
22 квітня 2014 р.	М. Джемілев був оголошений в Криму і РФ персоною non grata
5 липня 2014 р.	окупаційна влада Криму заборонила Голові Меджлісу Рефату Чубарову в'їзд на півострів
квітень, 2016 р.	Верховним судом Криму Меджліс був визнаний екстремістською організацією
24 травня 2016 р.	член виконкому Всесвітнього конгресу кримських татар Ервін Ібрагімов був викрадений невідомими в Бахчисараї
11 вересня 2017 р.	А. Чийгоза засудили до 8 років колонії суворого режиму
25 жовтня 2017 р.	звільнення А. Чийгоза та І. Умерова
грудень, 2018 р.	затримання Е. Бекірова
7 вересня 2019 р.	Звільнення Е. Бекірова в межах українсько-російського обміну утримуваними особами
вересень 2020 р.	вирок у справі «другої бахчисарайської групи» «Хізб ут-Тахрір», 7 учасників сукупно засуджені до 110 років.

Хроніку подій складено авторкою за матеріалами відкритих електронних та друкованих джерел

Ставлення країн світу до окупації Криму

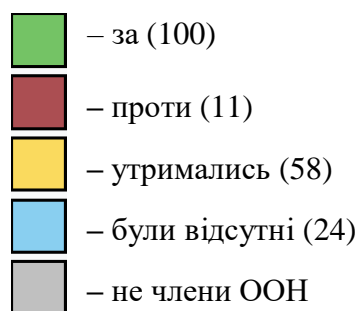
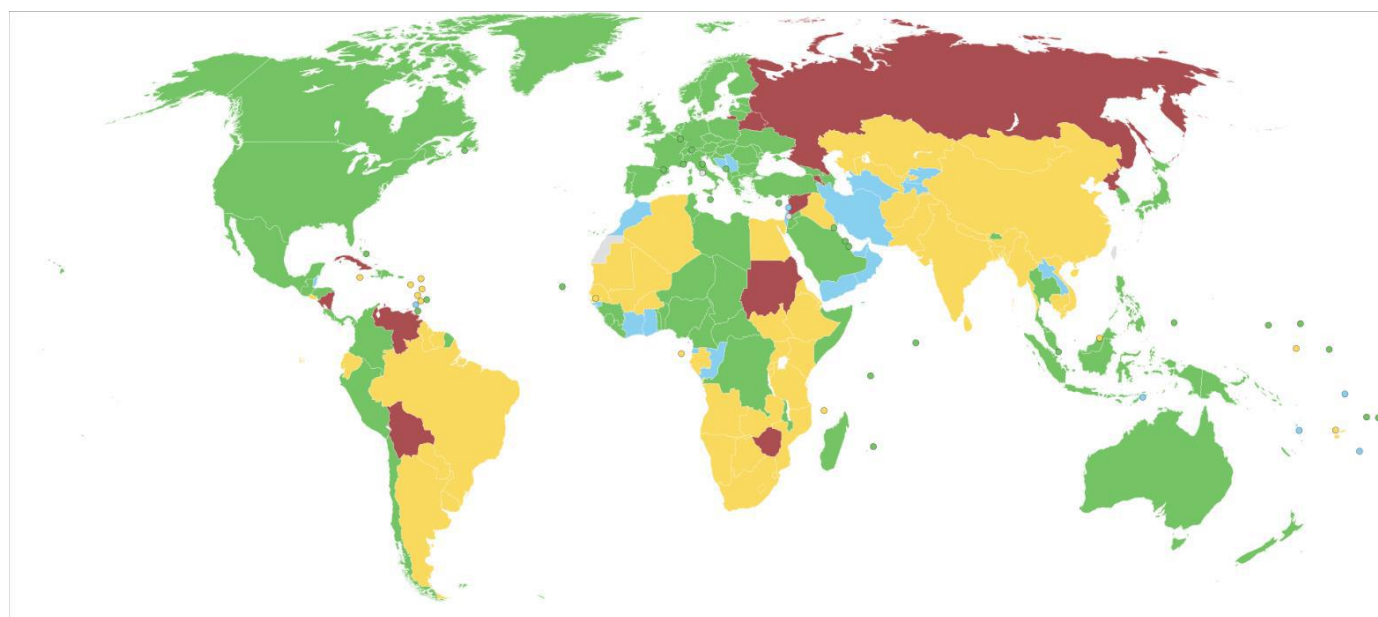

Рис. В.1. Карта голосування за резолюцію Генеральної Асамблеї ООН про територіальну цілісність України № 68/262, 27 березня 2014 р. [50]

Ілюстрації

Рис. Г. 1. 26 лютого 2014 р. у Сімферополі біля Верховної Ради Криму зібралася від 5 до 12 тисяч кримських татар, вимагаючи зберегти цілісність України [31]

Рис. Г. 2. Проросійський та проукраїнський мітинги біля Верховної Ради Автономної Республіки Крим, 26 лютого 2014 року [31]

Рис. Г. 3. Учасник мітингу з кримськотатарським прапором [31]

Рис. Г. 4. Решат Аметов – перший кримський татарин, який став жертвою російських окупантів [23]

Рис. Г. 5. Президія позачергової сесії Курултаю кримськотатарського народу, Бахчисарай, 29 березня 2014 року [51]

Рис. Г. 6. Заступник голови Меджлісу, народний депутат України (з 2019 р.) Ахтем Чийгоз – політв'язень у Криму.

«У суді кожного запитують – громадянином якої держави ви є? Дехто відповідав – громадянин Росії. На питання судді: «З якого часу?» – лунало з 2014 року. Кримські татари відповідали однозначно – громадяни України. Нас називали українцями, і ми пишалися цим». Ахтем Чийгоз [56]

Рис. Г. 7. Лідер кримськотатарського народу М. Джемілев з експрезидентом Татарстану М. Шамієвим, Москва, 12 березня 2014 р. [6]

Рис. Г. 8. Голова Меджлісу кримськотатарського народу Р. Чубаров з президентом Татарстану Р. Мінніхановим, Казань, 27 травня 2014 р. [29]

Рис. Г. 9. Один з лідерів Меджлису Ремзі Ільясов підтримав окупацію Криму, увійшов до партії «Єдина Росія» та став заступником голови «Держради Криму» (2014–2018) [28]

Рис. Г. 10. Муфтієй Е. Аблаєв та Р. Ільясов на зустрічі з В. Путіним [29]

Рис. Г. 11. Російські спецпризначенці не пустили до Криму М. Джемільєва, розігнаний прибічників, 3 травня 2014 р. [4]

Рис. Г. 12. Самопроголошений прокурор Криму Н. Поклонська зачитує попередження Р. Чубарову «про недопущення ведення екстремістської діяльності», 5 липня 2014 р. [13]

Рис. Г. 13. Ервін Ібрагімов, викрадений 26 травня 2016 р. [19]

Рис. Г. 14. Асан Егіз, викрадений російськими силовиками 23 травня 2018 року [20]

Рис. Г. 15. Правозахисник Емір-Усеїн Куку, засуджений до 12 років позбавлення волі у справі «Хізб ут-Тахрір». Amnesty International та Human Rights Watch визнали Е.-У. Куку політв'язнем [36]

Рис. Г. 16. Наріман Мемедемінов, засуджений до 2 років 6 місяців ув'язнення у колонії-поселенні за відеоролики на YouTube. Правозахисний центр «Меморіал» визнав його політв'язнем [39]

Рис. Г. 17. Пресконференція звільнених за допомогою Туреччини політв'язнів І. Умерова та А. Чийгоза у Києві [4]

Рис. Г. 18. Повернення в Україну політв'язня Е. Бекірова у результаті обміну утримуваними особами між Україною та Росією, 7 вересня 2019 р. [5]

Рис. Г. 19. Лідер кримськотатарського народу М. Джемільєв на зустрічі з Президентом Туреччини Р. Т. Ердоганом [36]

Рис. Г. 20. М. Джемільєв на засіданні ГА ООН, 18 грудня 2018 р. [6]